

վարական բառ մ'է, որ անկարելի է թէ որեւիցէ գրիչ կարենար սխալել եւ անոր տեղ չլուծած ու չտեսնուած հրապարակ ձեւ մը մտցնէր. մինչդեռ հրապարակ իրեն խիստ անձնօթ թառ մը՝ կրնար գիրություն հրապարակ գառնալ: Այս պատճառով կը կարծեմ թէ բնագրին ուղիղ ձեւն է հրապարակ «կաշիփոկ լուսն», ինչպէս կը նշանակէ նաեւ Հայկ. Բառ.: Հոս կը յիշուի նաեւ յուսարէն Ագաթանգեղոսը, որ կը թարգմանէ «լուսն», Բառին ձեւը կը ցուցնէ որ հրապարակ իրանեան փոխառութիւն մ'է. հրա. ծածօթ քն մասնին է. բուն արմատը դուր կապ ունենալու է դարձ քառն ձեւ.

7. Ոտոնն:

«Եւ ետ հրաման արկանել կապին երկաթիս ի ծուռքս նորա. եւ վարել ուսնս ստուարս եւ բառնայ ի կախաղան» (էջ 45բ): Տպագրին ունի ուսնս, ձեւ. տարբ. ուսնս: Ուր բառը կը նշանակէ «մուրճ», որ հոս իմաստ չունի: Հայկ. Բառ. նկատած է արդէն այս անարմատութիւնը եւ յունարէն Ագաթանգեղոսի մէջ գտնելով սեպ, գամ, բառը, կ'ուզէ ուղղել Լուսն ուսնս: Եւ պարզապէս յարող է նորայրի մեկնութիւնը (Յուշարձան, էջ 168), որ նախ քան Կրկնագրի գիւտը կարգացրէ որ ուսնս, իր նոր բառ ընդունելով հայերէնի մէջ ուսն «գամ, սեպ, մեխ», Կրկնագրի արդարացուց նորայրի մեկնութիւնը: Չեւսագրական ուսնս ընթերցուածն ալ նոյն բանը կը հաստատէ:

8. Պարկն:

Պարկ բառը Կրկնագրին մէջ կայ հնագոյն դարձել 75բ, դարձել 73ա, դարձել 50բ. բայց կայ նաեւ նոր ձեւով դարձել 80ա, դարձել 77ա:

Եզրակացնելով մեր քննութիւնը, կը տեսնենք որ Կրկնագրին ունի քանի մը խոշոր հնութիւններ (ինչ. ուսնս, ինչպէս, ի գլխովին, իրովին, հրապարակ, ուսն, դարձել). ստոյն քով սակալն կան նաեւ նոր երեւոյթներ, ինչպէս՝ հասարակ բառի վրայ պատիւ (պարկաւոր), բոլորգիր սի սկզբնաւորութիւն (Խաւոր), ի գիրը դարձած է, ու ձայնը, զ գիրը չ, եւ Նիւիւնը ի, եւ քանի մը աշխարհիկ ձեւեր: Մեզի համար դժուարութիւն մ'է որ Կրկնագրի թուական չունի, այսպէսով մեր հանած եզրակացութիւնները կը ձեւն օգի մէջ: Աստիճաբար նաեւ իրողութիւնը երեւան հանելով: Կը

մայ ուսումնասիրել մեր միւս հնագոյն ձեւագիրները, որոնց թուականը յայտնի է. ստոյն միջոցով լեզուական երեւոյթներու թուականները պիտի ճշտուին, որով նաեւ Կրկնագրին ժամանակը երեւան պիտի գայ:

Նոր-Նախիջևան
26 Ապրիլ 1912:

ՀԱՅԿԱՅԵԱՆ ԱՍՏՈՒՅԱՆ

ԱՆՈՒՆԻՆԸ ԿՈՄ ԿԵՂԹ-ՍԵՐԷՍ

(Հարստութիւն)

Բանի մը լուսատրելի խնդիրներ:

Անանուի դասական հասկոտորներու վրայ խոսած ժամանակ ասիական գուրս թուղցնիք քանի մը հարցեր, որոնց լուծումը սակայն սերտիւ կապուած է նոյն հասկոտորներուն հետ: Երեք կէտերու մէջ կարելի է ամփոփել այս հարցերը: 1. Մարաբա Մծուրնացի է թէ Մծուրնացի, այսպիսի պատմական անձնաւորութիւն մը եղած է եւ կամ իրեն ընծայուած «մատան», ինչ գոյութիւնը գէթ հնարահոր է: 2. Պատմական ինչ արժէք ունի Ագաթանգեղոս վերագրուածը: 3. Փաստասփ Ս. Պատմութեան ընդհանրապէս իրաւի կողմերը կը պակասն: Ագաթանգեղոս վերագրելու հարցը վերապահելով մեր խոստացած մէկուսումնասիրութեան («Հանդ. Ամս.», 1912, էջ 297) հոս քննութեան կ'առնուիք միւս երկու կէտերը:

1. Մարաբա Փիլիսոփայ Մծուրնացի. խորհանքին իւր «Կատինս», ի հնարած է Անանուին Մարաբաի «Փիլիսոփայ» տիպոսէն (ս. ի. ի. = զիտ, իմաստուն). «Մծուրնացի» զիտմամբ գուրս ձգած է, բայց որպիսի կ'երեւայ զայն կարգացած է «Մծուրնացի» իմաստով, անոր համար ալ Մարաբա Մծուրնացի կը համարի (Պատմ. էջ 21): Իրաւացի է խորհանքի տեսութիւնը. «Երեւոյ, շաքարածութիւնը (1852 թ. 61), Baumgartner (ZDMG. 1886, էջ 495), Ն. Մառ (Հանդ. Ամս. 1895, էջ 198), Vetter (Հանդ. Ամս. 1895, էջ 125) կը հաստատեն: Ուրիշ տեսութիւն ունի Գելզեր, Nötig ist sie (այսինքն՝ eine Conjectur «Մծուրնացի» für «Մծուրնացի») nicht. Mar Abas stammte aus Mzurk = χλμα Μουσουρανι, Georg. Cyp. ed. H. Gelzer, S. 49, 188,

1 Յեղ. զ մասին համար, հան. Հ. Հիւրման. Հայոց հին տեղ. պատմ. 1907, էջ 128-129:

Բայց մենք ի հաստատութիւն գեղեցիկ կարենաց Գեորգ Նիւպրայիւն աւելի լսելու ենք ինքնին իսկ փառաստուի խօսքերը. «Ապա գնայր մարդպետն Հայր ի սուրբ տեղեացն եւ էջ յափն գետոյն հասանացն Նիւքրասու, ի հօվտան թան- ձրախուռն անտառին, ի գետախառնունն երկուց գետոյն, ի թաւակ խարձիթն մամիւնացն, որ ի տեղուլն ի հնոցն իմն շինաւ քաղաք զոր շինեալ Սանատրուկ արքայի, որում անուն տեղուլն Մծուրք կոչի: Ուրիշ տեղ մը. «Ձի ընդ Աղձիս, եւ ընդ Խոփս Մեծ, ընդ Գնգեղ տեղ եւ ընդ գաւառն Անձապ, ընդ Խոփս Եահունի, ընդ Մուշ գաւառն եւ ընդ Գարանաղէ, ընդ Եկեղեցաց, զկողմանս այնց գաւառացն Հապուհ թագաւորն: Պարսից հաղագրեմ անթիւ զորքն ասպատակել՝ հեղեալ ծաւաւեր բազմութեամբ իբրեւ զըստ բազմ. մ.», էջ 120: փառաստուի Մծուրքի եւ Մուրիի մէջ ներքին առնուութիւն մը կայ. Մծուրք Մուր գաւառին քաղաքներէն մէկն է. Բայց փառաստուի Մծուրքը սերտիւ կապուած է նաեւ Անանուի՝ «Մծուրնացւոյն, հետ: փառաստուի Մծուրքը շինած է Աննատրուկ, եւ Մարաբաս ալ իբր «մատենաւ զորոյմուս իր գտնէ «յալաւ- րանսն Սանատրուկ արքայի». Մծուրքը «ի հնոց իմն շինած քաղաք» այսինքն՝ կիսա- լիւր քաղաք մըն է, եւ Մարաբաս իր պատմու- թիւնը՝ «եգիտ զորոյմալ ի վերայ արձանի... ծածկեալ յաւերածի արքունական կայս- նիցն»: Ասկից կը տեսնուի, որ «Մծուրնա- ցւոյն» տեղ սրբազնիւր է մանաւանդ Մծուր- նը՝ Մծուրք: Գծախառնար մեր ձեռքը հազիւ քանի մը ձեռագիրներ ունինք, որոնց հնագոյնը ԺԷ. դդ. դարէն անդին չ'անցնիր: Ո՛վ գիտէ Սե- բեասի ինչպիսի ձեռագիրներն ծածկուած կը մնան այսօր փոշիներու մէջ. այս ձեռագիրներէն կա- խուած է ոչ միայն «Մծուրն», այլ նաեւ ուրիշ շատ մը կարեւոր խնդիրներու մասին վերջնական վճիռը. օր. համար՝ Անանուը իր ներկայ վիճա- կին մէջ սկզբանէ Սեբեասի պատմութեան հետ միացած էր թէ յետագայ դարերուն միացաւ. բառեմբարտներ՝ վերջինս աշխատած է ապա- ցուցանել, բայց այսու հանգեբա՞ն խնդիրը տա- կաւին կը մնայ քննելի:

Հատ աւելի կարեւոր խնդիր մըն է ի հարկէ Մարաբասի անձնաւորութիւնը. եղած է երբեք այսպիսի պատմագիր մը: Մատենագիտութեան (Literatur) մատենագրան մը կապուած է Մա-

րաբասի վրայ, բայց ցայժմ բանասիրութիւնը չ'իրացաւ վճռական խօսք մը ըսել այս մասին, 10—15 տարի յառաջ գտնուած Մարաբաս-Քաղեղեաց-ւոյ պատմութեան քաղաւածոյքին յառաջ բերած աղմուկը՝ համապատասխան արդիւնք մը չ'ունե- ցաւ, եւ Chabotի յօդուածէն՝ վերջը այլ եւս անոր վրայ յետույ կարելի է: Յամենայն դէպ փառաստու ինչ Ս. Պատմութիւնը գրած ժամանակ ունեցած է աղբիւր մը, եւ այն՝ ասորի աղբիւր մը: Յսույց է Անանուի մէջ շատ զգալի հեռքեր կը նշմարեն Ս. Գրոց եւ Եւսեբիոսի ազգե- ցութեան¹, բայց անհամահաս աւելի է ասորա- կան աղբիւրութիւնը. Կոյնեան ասպանը ինչն է Արարազայ, այսինքն՝ Կորդուաց երկրին մէկ լեռան վրայ, Նոյն լեռան տակը Հայկայ հայրը՝ այսինքն՝ հաւը Յաբեթ տուն մը շինած է, որուն մէջ անցուցած է Հայի իւր ման- կութիւնը. Հայի բարեկեցիկ կ'ընթաց, բայց չ'ու- զեղով երկրպագութիւն ընել Բելայ, կը դառ- նայ վերատին Կորդուաց երկիրը. պատերազմի կ'ընէ Բելայ դէմ, իւր թուներէն մէկը կ'ա- նուանուի Կազմա, որուն կո ապ Կորդուաց երկիրը. իսկ սերունդներուն մէջ կը գամուին Արամ եւ Հարմա: Արա Գեղեցիկին Սիրահարն է Համիրամ ծանօթ աստուածութիւնը եւ Հայերը մինչեւ Սենեքերմի մահը Ասորեստանաց այսինքն՝ Ասորոց իշխանութեան տակ կ'ընեն: Ս. Գրոց աղբիւրութիւնը պատմութեան մէջ չ'ենք կրնար ուրանալ, բայց Նոյն իսկ Ս. Գրոց պատմական տարրերը մոռած են Անանուի մէջ Նոյն ժամանակուան ասորի եկեղեցական մատե- նագիրներուն մեկնութիւններուն համաձայն: Ուստի եւ փառաստու գլխաւորաբար իբրեւ ա- ռաքնորդի դեր կատարող ասորի աղբիւր մը ունեցած է, ինչորի չի վերցնել: Այս աղբիւրը Մարաբասն է թէ Ափրիկանոս կամ Բարդեան եւ կամ ասորի ուրիշ մատենագիր մը՝ յignorabimus²: Երկու երեք տարի յառաջ արդէն լսած էինք, որ Պրոֆ. Մար- կուարս մեծագործութիւն մը՝ պատրաստած է Մա- րաբասի վրայ. ցաւալի է, որ ցայժմ ըստ չտեսնու- այս կարեւոր ուսումնասիրութիւնը: Յարգ. Ռե- սուցնպետին աշխատութիւնները միշտ նորու-

¹ «Հանգ. Ամ.» 1897: Արքա. 1903, էջ 534, 621: ԲՎ՝ 1896: Arabische Nachrichten aus Chirpischai Chroniken Maribae, 1902, արքայ ձեռագր. Ռուսոյ ԲԵՆ:

² La pretendu chronique de Maribas le Chaldéen (Extrait du J. Asiatique). Paris 1905.

³ Գր. խաղութեանց Արաքսիյի ծագում, էջ 85—89:

⁴ Պրոֆ. Մարկուարտի եղբայրութիւնը յայտնի է, համա. Հանգ. Ամ. 1912, էջ 542: Դան. 3: Հետաքրքրու- կան են առ. այն ապացոյցները:

թիւն մը դրած են հրապարակի վրայ. եւ ապահով ենք որ այս մեծագործութիւնը բացառութիւն պիտի չկազմէ:

Պատմութեան Ա. Պատմութեան սկզբնաղբիւր. — Քանի որ փաւստոսի Մարաբառեան պատմութեանն այսօր միայն հաստատորենք ունինք, ընկանաբար հետաքրքրական էր գիտնալ թէ սկզբնագիրը ընդհանրապէս որչափ էր Այս. Տարցին սպառիչ պատասխան մը տալ կարելի չէ. սակայն բովանդակութիւնը գէթ իր ընդհանուր գծերուն մէջ որոշեալ աշխատելով, կարծենք թէ բանասիրօրէն աւելորդ գործի մը ձեռնարկած չենք ըլլար: Ժամանակամիջոցին երկու եզրերը մեզի ծանօթ են արդէն. փաւստոս իր Ա. Պատմութիւնը սկսած է ջրհեղեղէն, գէթ այս մասին յայտնի անկարկութիւններ ունինք, եւ հասցեացած է մինչեւ Աստուրիկ թագաւորը, որ ըստ իրեն՝ ժամանակակից էր Բրիտանիոյ: Ինչպէս հաստատորենքն էր տեսնուի, փաւստոս իւր պատմութեան մէջ առած է նաեւ Պարթեւաց պատմութիւնը. յառաջաբանին՝ «զամն եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն Հայոց եւ Պարթեւաց», խօսքն ալ նոյնը կը հաստատէ: Բայց հոս մեր առջեւ փոքրիկ փոփոխութիւն մը կ'ենք. Ինչ իմաստով հասկընալու է «զամն եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն»: Հինգ Հայ եւ պարթեւ թագաւորներու թէ հինգ Հայ եւ հինգ պարթեւ թագաւորներու. ՚. Մառ առաջինը կը պաշտպանէ («Հանգ. Ամ. 1895, էջ 198), խմբագիրն ալ որչափ կ'երեւայ ՚. Մառն տարրեր տեսնութիւն մը չունէր, երբ կը գրէր «զամն եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով», Կընդունինք, որ փաւստոս Պարթեւաց առաջին թագաւորը կամ թագաւորները միանգամայն Հայոց թագաւորները կը համարէր, սակայն ասից չի հետեւիր որ կարծուած արձանագրութեան բովանդակութիւնն ըլլար միայն Բայր Արշալոյս, Մեծ Արշալոյս, Աշեղի եւ Հայ արշալոյսի Արշակ եւ Արշակ Բ. թագաւորներուն պատմութիւնն:

Փաւստոս իր Բ. Պատմութեան մէջ բացառապէս ըսած է թէ բաց ժամանաշրջան չկայ իր պատմութեանց մէջ, մինչդեռ այս «Theoria»-ին հետեւելով, կ'ունենանք մէք մերձաւորապէս 90—100 տարիներու բաց ժամանակ մը: Ըստ իս մեկնութեան միւս եղանակն ալ անհասանկան է, փասն զի յաջորդ հատուածը, որուն «գրեցի ի վերայ արժանիս այսորիկէը յայտնի վկայ է անոր նախնիքացին շարունակու-

թիւն ըլլալուն, բոլորովին կը հակառակի նորի մեկնութեան: Արձանագիրը կը գրէ ոչ թէ «զամն հինգ ու այլ «առաջին թագաւորացն», լաւագոյն չէ որքեմ կարող «զամն եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն Հայոց եւ Պարթեւաց», «Պարթեւաց, յաջորդ հատուածին մէջ Կուրս ինկած է, որ եւ հաստատորեն մը համար անկարելութիւն չէ:

Մենք սխալ է խմբագրին հետ կարծելը թէ գտնուած արձանագրութեան պատճէնը կը սկսէր Պարթեւաց պատմութեանն, իսկ Հայկազեան ըստած պատմութիւնը Անանուն աւելցուցած է: Եթէ փաւստոս հեղինակութեան մը պէտք ունէր, զայն ընդգնելու է մանաւանդ Հայկազեան շրջանին համար: Անշուշտ հաստատորենքնուն երկու մասի բաժանումը առանց պատճառի չէ. այդ բաժանումը փաւստոսի Ա. եւ Բ. Պարթեւաց միացորդներն մեզի կը ներկայացընէ. խորենային ալ ճիշտ միեւնոյն բաժանումը ունի: Այս տեսակետով անհիմն են թագրութիւն մը չենք ընքր եթէ ըսենք թէ երկու Պարթեւութիւններուն գէթ չորսին երկուքը կը պակսի մեզի, պակասը զգալի է մանաւանդ Արա Գեղեցիկէն եւ առաջին Հայ Արշակունի թագաւորէն վերջը: Կարելի էր որ փաւստոս Է. եւ Զ. որդի դարերուն վրայէն լուծեամք անցնէր, երբ Լսայեայ եւ մանաւանդ Երեմիայի մարգարէութիւններուն մէջ նկարագրական պատմութեան մը բաւականաչափ նիւթ ունէր. Սենքերիմայ անդարձութիւնը եւ Բ. Պատմութեան «այրաբառեան թագաւորութեան» աստուածաշնչեան բացատրութիւնը շատ բան կը յայտնեն:

Բացառուենաց եւ Մամիկանեաց ազգաբանութիւնները պակասաւոր չեն. բայց որ-

ւ խորենային ապահով դեռեք փաւստոսի երկու պատմութիւններուն աւելումը: Ի. Բ. Գրեցին ամբողջ ընթացքին մէջ զոնիկ չորսը երկայն ասին տեսնի մը պատմական խորհրդ չկապու եղաւ: Բայց Բացառուենաց ազգաբանութեան մէջ փաւստոսի վերջ ըսած յարձանակները հակառակ իր կամքին իրողութիւնը ծածկող վարագործը կը պատահն արդէն: Ետաքըքորսին է անսնել թէ խորենային ինչ աստիճանի սարկութեամբ հանգուած է փաւստոսի նոյն իսկ իր պատմութեան բաժանման մէջ: Ե. խորենային իւր պատմութիւնը երեք մասի բաժանած է, փաւստոսի պատմութիւնն ալ ըստ նիւթի երեք մաս ունի. Բ. փաւստոս իւր պատմութեան այն ըլնալը, որ ուրիշները դրած ըլլալուն՝ Ինքը համառօտիւ կ'անցնի իւրայն, կ'անուանէ «Միջին պատմութիւն», իսկ խորենային իր Բ. Գրեցը «Միջին պատմութիւն», Գ. խորենային ըստ ինքեան պէտք էր Գ. Գրեցը սկսել Ձգառեան եւ Գրիկոս Լուսաւորեան, վասն զի նոր դարալու իւր աստիճանի կ'սկսի, բայց ինչ որ փաւստոս վերջինն ապաւանկէր համար ստիպուած էր ընել, նորից ըրածէ, այսինքն սկսած է երկուքին միանցընել եւ կամ խորագր Բ. ին զահալալութեան:

Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց անդրանկներն¹ ի Բարեկուն, գնացելոցն ընդ հողմանս Տիւսիսյոյ յերկիրն Արարազայ²։ Ջի չունեաց խաղաց գնաց Հայկն ի Բարեկուն³ կնանն եւ որդւոյնն եւ ամենայն աղիւհն Հանդերձ։ Եւ չոգաւ բնակեցաւ յերկիրն Արարազայ ի տանն որ ի լեռնոտինն, զոր⁴ զառաջին շինեալ էր Ջրուանայ հարն⁵ [եւ]⁶ եղբարքն Հանդերձ։ Եւ ապա եւ զնա Հայկն կարուած ժառանգու- թեանն⁷ կազմեալ թուին իւրում որդւոյն Արա- մանեկայ⁸։ Եւ ինքն չունեաց գնաց անտի եւս ի Տիւսիսանկողմն եւ չոգաւ բնակեցաւ ի Բարձրա-ւանդ գաղաղապարի միող, եւ կոչեցաւ անուն դաշտայն այնորիկ Հարք, յանուն Հարցն։ Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճ⁹ կոչեցաւ անուն Հայք՝ որ են Հայազամբ Հանդերձ։

Եւ արդ՝ այս Հայկ Տղաւր զաւրութեամբ եւ բարի անձամբ եւ կորովի աղեղամբ եւ մարտիկ յոյժ Եայնժ ժամանակի թագաւորեաց ի Բարեկուն որսորդ Հակոբ¹⁰ Բէշն Տիւսանեան, ճոհն զառաւածացեալ, որոյ Տղաւր զաւրութեամբ եւ սաստիկ յոյժ գեղ պարանոցի իւրոյ։ Եւ էր իշխան ամենայն ազգայ՝ որ սիրեցան ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի։ Որչո արարեալ առ առաք կախարդութեամբ հետք՝ եւ հրամանս թագաւորականս ամենայն ազգաց, եւ հպարտութեամբ ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգ-նեաց զպատկերն իւր, եւ եւ երկրպագանել իւրեն աստուծոյ, եւ զոհս մատուցանել։ Եւ վաղվաղակն կատարելն ամենայն ազգեւ զհրա-մանս նորա, բոլոյ մի ոմն Հայկ անուն¹⁰ նահապետ ազգացն ոչ Տնազանդեցաւ ի ծառայու-թիւն նորա, եւ ոչ մեծարէր զնա աստուածաւրէն շքով։ Եւ էր անուն նորա Հայկ, ընդ որում ծնաւ յարքային¹ Բէշայ ռիւսթիւն մեծ։ Եւ զաւրածողով լինի Բէշ արքայ ի Բարեկուն եւ

զիմէ գնայ ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա։ Կալ հասանէ յերկիրն Արարազայ ի տունն՝ որ էր նոցա հայրենի՝ որ² շինեալն էր ի լեռնոտինն եւ կազմեալ փախստական գնաց ի Հարք առ Հայր իր ազգ առնել նմա, եւ ասէ. Դիմեալ գայ Բէշ արքայ ի վերայ քո, եմն եհաս մինեւ ի տուն անդր, եւ ես կնաւ իմով եւ որդւովք ահաւասիկ կամ փախստական։

Առնէ Հայկն զԱրամնեակ եւ զԿորմոս զորդի իւր³. Եւ զորդին նոցա եւ զորդիս եւ թանեցունց զստերաց իւրոց, արս հսկայս եւ չնուազունս թուով։ Եւ ի դիմի հարկանի Բէշայ արքայի, եւ ոչ կարաց զգեմ ունել բազմու- թեան արանց հակայց սպառազինաց, [։ Անդ ի դիմի հարկանի Հայկն Բէշայ]⁴ եւ կամեցաւ ըմբռնել զնա Բէշ ի բուն իւր։ Խոյս եւս Հայկն յերեսաց նորա, եւ գայր նա փախստական, եւ Բէշ զհետ նորա երթալը պնդագոյնս⁵ հանդերձ զինակրան իւրով։ Ջտեղի կալաւ Հայկն, եւ ասէ ցնա. “Ձէ՛ պնդեալ գաս զհետ իմ՛, գար- ձիր անդերն ի տեղն քո՛ զի մի՛ մեռանիցիս այսաւր ի ձեռաց իմաց. քանզի ոչ վրէպի նետ իմ իւրք”⁶։ Պատասխանի եւս Բէշ եւ ասէ. “Ասան այնորիկ՝ զի մի՛ անկցիս ի ձեռս մանկուռ իմոյ եւ մեռանիցիս, այլ եմ ի ձեռս իմ, եւ կնայն եւ ասան իմում խաղաղութեամբ, ունելով ի գործս զմանկունս ի ասն իմոյ զորսականս”⁷։ Պատասխանի եւս նմա Հայկն եւ ասէ. “Հուն ես դու եւ յերամակէ շանց՝ դու եւ ժողովուրդ քո”⁸։ Եւ⁹ վասն այնորիկ թափեցիք իսկ այսաւր ի քեզ զկապարձս իմ”⁹։ Եւ արքայն Տիւսանեան սպառազինեալ¹⁰ եւ վստահացեալ ի կուռ սպա-ռազինութիւն անձին իւրոյ։ Եւ Հայկն Արեթայն մերձենայր եւ ուներ ի ձեռն իւրում զաղեղն, որպէս հեծան Տղաւր մայրափոխոսայ։ Եւ Հայկին զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ

1 Մեր. օրին լուսանցքին վրայ՝ “անդ անկեղծոցն էլ 4, ուղղեք “անդրանկներն” է, բայց եթէ Փառասոս չլուս զբղջ, լուս գծուարին պիտի ըլլար մինչեւ թէ ի՞նչ պէս կրնայ Հայկ իւր սիրելիքն ու թերեւոր լուսաւ ինչին հետ Բարեկունն ելլել եւ Հայառասն գալ։

2 Համ. “Արարազայ” էլ 1։

3 Յոգրք. եւ Մեր օր. “Ի Բարեկունն Համ. “Ի Բա- րեկունն”։

4 Բուրք օր. “Երչ, գրիք ըստ իմաստին։

5 Յայտնապէս աւելորդ։

6 Համ. “ժառանգութեանն”, էլ 1։

7 Համ. “Արամանեակայ”, էլ 1։

8 “Ըստ նմին պատշաճ” — “Ըստ նմին օրինակին հմտ. Ազմթ. էլ 26 “Ըստ պատշաճին պատշաճ”։

9 Մեր օր. “հակոյն”, էլ 4։

10 Փառասոսի պատմութ. մէկ առ անձնայտարի ձեւ. ք.

“Դ ոմ Հայկ անունն, իրեն թէ ասիկ թուով Հայկայ վրայ ամենին իստան չլլաւ. “Հանդ. Ամս. 1912, էլ 348։

1 “Արքային”, էլ 1. միւս բուրք օր. “արքային” գրիք ըստ իմաստին։

2 “Գր չի՛ հանը, էր (Ջրուան հայրն Հայկայ), բայց ըստ իւր ասելի հաստեակն է՝ որ չինեալն էր ու որ չի- նուած եր։

3 Այսինքն “Առնու Հայկն զԱրամնեակ եւ զԿորմոս զորդի իւր (= Արամանեակ . . .)”։

4 Մեր օրին մէջ չկայ, էլ 5։

5 Սպահնապէս նախընթաց նշելիմաստ առդիւ կրկնութիւն։

6 Յոգրք. “պնդաղոյն, Մեր օր. “պնդաղոյն”, էլ 5։

7 Յոգրք. “այ վրէպի նետ իմ իմք”, ու զպաղոյն է Համ. “Իւրք” էլ 1։

8 Վերինն նախադասութեան մէջ ձեռք մտած է, լու- րագաս։ թիւը ոչ գաղաղան։

9 Համ. մէջ չկայ, էլ 1։

10 Մեր օր. “սպառազին”, լուսանցքին վրայ “սպա- րազինեալ”, էլ 5։

նորա աղեղամար: Եւ կանգնէ զկապարճնն ի գետնոյ ընդ ինքեան յաղեղն¹ սկայարէն կամարին, եւ ընդ գիրկս մտեալ զաւրութեամբ չարկանէ նետիւ զտախտակս, եւ ընդ պղնձի վահանն ի թափ անցուցանէ ընդ մեղքն արձանն յերկիր խորսխեալ վտարեալ շնետն² եւ վաղձաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածա-կարծեալ³ չակախ, եւ դուրք նորա փախստական ինէին: Եւ նորք զՏեո մտեալ թափցին ի նոցանէ երամակս ձիոց եւ ջրեաց եւ ուղտոց:

Եւ Հայկ դարձաւ ի տեղի իւր⁴, եւ չոգաւ կալաւ Հայն զերկիրն Արարադայ, եւ բնակեցաւ անդէն⁵ ազգաւ իւրով մինչեւ ցայժմ: Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան կաղմեայ թոռին իւրում, որդւոյ Արամանեկայ եղբարւ Հարմայի⁶: Եւ Արամանեկայ Հրամայեաց երթալ ի Տիւ-սիսանկողմ⁷ ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն: Եւ եղեւ յետ մահուանն Հայկայ առ Արամե-նակ զորդիս իւր եւ զդստերս իւր եւ զարս նոցա, եւ զբորս ի թանեախն եւ զբորս նոցա, զուստերս եւ զդստերս նոցա եւ զամենայն աղն իւր: Եւ չոգաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումն գաւառին, զոր կոչեցին յանուն Հրց իւրեանց⁸ Հարբ: Ապա գնալ անիս եւս Արամենակ ի Տիւսիսանկողմն եւ երթեալ ի շնէն յերկիր մի խորին դաշտավայր, որ կայ ի մէջ բարձրաբերձ լեռանց, եւ Հաստանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան, զորով⁹ անցեալ Արամենակ բնակէ անդ, եւ շնէն զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն եւ զառապար:

Ձկնի Արամանեկայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր ի վերայ գետեղերն տուն բնակութեան, եւ անուանէ զանուն նորա ըստ անուան

իւրոյ Արամայի: Եւ որդիք նորա սկսան բաղմանալ եւ ընտլ զերկիրն: Եւ շինեցին գաւառք, մեռաւ եւ Արամայիս, եւ կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամսիամ¹: Եւ ապա յետ նորա Գեղամ² Մեռաւ Գեղամ³ եւ տիրեաց որդի նորա Հարմայ. ապա որդի նորա Արամ. ապա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով անուն իսկ դաշտին այ-նորիկ կոչեցաւ յանուն Արարադայ:

Եւ Համիրամ կինն Ասորոց արքային Նինոսի, քանդի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա [եւ]⁴ կամեցաւ աննն ընդ նմա բարեկամութիւն, որպէս զի կատարեցէ զվամն նորա պոռնկութեամբ. քանդի ըստ լոյս Համբաւոյ յոյժ տոփեալ էր ի վերայ աննին եւ գեղոյ նորա գեղեցկութեանն⁵: Ձի ոչ գտանէր յայնմ ժամանակի⁶ նման նորա⁷ այր ոք ամենեւին⁸ այր պատկերածոց⁹ յէ առ նա Տրեշտակս պատարագաք, եւ կոչէ զնա առ ինքն ի Նինուէ: Իսկ Արայն ոչ զպատարագն նորա ընկաւս եւ ոչ յանձն տուուն երթալ ի Նինուէ առ Համիրամ, ապա անուն զգաւրսն իւր Համիրամ, եւ գնալ¹ ի վերայ նորա ի Հայոս: Գայ Հասանն ի դաշտն Արայի, եւ տայ պատերազմ ընդ Արայի, Տարկանէ զղաւն, եւ սպանանէ զԱրայ ի պատե-րազմին²: Եւ Հրամայն Համիրամ տանել զգի նորա ի վերնատունն ապարանից իւրոց, եւ ասէ. Ես ասացից աստուածոց լիզուլ զվերս նորա եւ կենդանացի, իսկ իւրեւ նեխեցաւ գի նորա ի վերնատանն, Հրամայեաց գաղտնի ընկնուլ ի վիճ եւ ծածկել: Եւ զարդարէ զգի զոմն ի Տոմանեաց իւրոց այր պատշաճոց³, եւ Համբաւ Հանն զԱրայի⁴ լիզուլ աստուածոցն եւ յարուցանել, Ունի ի ծածուկ եւ ոչ ումք ի ծանաւթից նորա ցուցանէ զնա, եւ այնպէս Հանն Համբաւ Արաւելաց տիկինն Համիրամ:

Յայնժամ տիրեաց Համիրամ ի վերայ երկիրն Հայաստանեայց եւ յայնմ՝ Տեաւ Աստուծոց:

1 Մեռաւ եւ Արամայիս եւ կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամսիամ: Մեր օրին մէջ լուսնացիք վայր, էջ 7:

2 Յայտնապէս աւերաբոյ:

3 Համ. "Գեղոյ գեղեցկութեանն, զի էջ 2:

4 Համ. "Ժամանակինն էջ 2:

5 Անունն Նոցայ Հակոբակ ասորական քերականութեան, ըլլալու է "Նմա Նմա" (= Ձի այլ ոչ գտանէր ուրիշ նման նմ ի վերայ երկրի, Փառաստ):

6 Բաւախ նկատմամբ անս "Հանդ. Ամա" 1912, էջ 343:

7 Համ. "Գնաց ի վերայ նորա, էջ 2:

8 Համ. "Ի պատերազմին, էջ 2:

9 Աշտար, թերեւս յետմահու:

10 Մեր օր. զԱրայեց, էջ 7:

1 Պետերբ. Ցպր. էջ 4 եւ Համ. "յո-ւն ուկոյ-րէն, էջ 1:

2 Իւրոյ օր. "Նեան", գրիք ըստ իմաստին. "յերկիր իարեմեալ վտարեալ շնետն, — յերկիր իւրեանեալ շնետն. "Իարեմեալ", բառին գառական մասնեագրութեամբ. քով շնեք հանդիպի, այս պարագան ի հարկն ապացոյց չի կրնար նկատուիլ անոր գառական լըլլալուն. "Վարդիմ. Նայ իմաստով. Հմմտ. Փառաստ էջ 47, 177—8, 198:

3 Բաւախ մտինն Հմմտ. "Հանդ. Ամա" 1912, էջ 343:

4 Միտին Պետերբ. Ցպր. "Իւրն, էջ 4:

5 Ցպրք. եւ Մեր օր. "անդրէն", Համ. "անդիւն",

էջ 2:

6 Հարմա Արամենակն չորս տերունոյ վերջն կուգայ, ըստ այսմ Պատկանեանին հարցականը ըստ իրաւացի է: Բնաւու է "եղբարւ Արամայիսի, 1

7 Ցպրք. եւ Մեր օր. "որով ոչ զգեղք Համ. "զորով ոչ

բնասանայ թագաւորն տիրեցին մինչեւ ցմ-
ռանելն¹ Սենեքարիւայ, ապա ապստամբեցին
յԱսուրաց թագաւորացն ծառայութենէ։ Եւ
տիրէ ի վերայ նոցա ԶարհՆ որդի որդւոց Արա-
մանեկայ, այր զարուոր եւ կորովի աղեղամբ
ապա Արմոգ, ապա Սարհանգ², ապա Շաւաշ,
ապա փառնաւաշ։

[Սա ծնաւ զԲազում եւ զԲազարատ, եւ
Բազարատ ծնաւ զԻբրատ, եւ Իբրատ ծնաւ
զԱպատ եւ որդիքն Բազարատայ ժառանգեցին
յԺառանգութիւնս Իբրատայ ի կողմանս Արեւմտեայ,
այսինքն է Ազգեղ տուն, ժամն զի կողջաւ Բազա-
րատ եւ Ազգեղ, որո ի ժամանակն յայնմիկ ազգ-
բարբարոսացն ստուռաւ կռչեցին³։]

Աս փառնաւաշ Տնաղանդեալ Նարու-
գոգոնսորայ արքայի ի Բաբելոն։ Եւ ապա
յայնմհետէ Բաբելոնացի եւ Մարաց թա-
գաւորքն տիրեցին մինչեւ ցԱղեքսանդր Մա-
կեդոնացի, որ զամենայն տիեզերս Տնաղան-
դիցոյց ի ծառայութիւն։ Եւ ծառայեցին Մակե-
դոնացոց մինչեւ ցապստամբութիւնն Պար-
թեաց եւ Մակեդոնացոց, եւ ցՏամարցունի
Արշակունեաց թագաւորութեան⁴։ [Քանզի
զսորն ճառէ ժամանակագիրն՝ այդպէս որպէս
առաջիկայ]⁵։

Ի Գամաղկոսէ տանն զնացեալ Ղաթա-
սեան⁶ զընդոթին Արարհամու փախստական
լեալ յԱստակայ, եւ եկեալ բնակեցաւ առ
ոտամար երկուց լեռանց, որ Տային Հանդեպ
մեծի դաշտին⁷ Արայի, յԱրագած կառար եւ ի
Գեղ լեռան։ Եւ անուանէ զերկինս⁸ յանուն Իւր,
որում Աղատն կռչն լեռան⁹։ Եւ լինին նորա
երեք որդիք. փառսն Նա է Եղիսաւոր, եւ Փա-
ռոս¹⁰ կռչն զանդի բնակութեանն, եւ փառա-
կանն դաշտ որոց եւ արշաւանաց նոցին, որ
խառնին յազգ Արամեանկայ¹¹։

Բ. ԳԻՂԵՆԻՆԻ։

Արտաստմութիւն

Պորթիկոսը որ եղև ի յայտ ժամանակի.

Եւ եղև յետ մահուան Աղեքսանդրոս
կայսեր Մակեդոնացոց, ծառայեցին Պարթեւ
Մակեդոնացոց ամս ԿԱ։ Քանզի թագաւորեաց
Սենեկոս Կիկանոզ¹ ի Բաբելոն ամս ԼԷ։ Ան-
տիոքոս Սոտեր՝ ամս ԺԲ. Անտիոքոս Թեոս՝
ամս Ժ.։ Եւ յամի մետասաներորդի Անտիոքոս
արքայի ապստամբեալ ի բաց կացին Պարթեւ
ի ծառայութենէ Մակեդոնացոց։ Եւ թագա-
ւորեաց Արշակ մեծ որդի արքային Թեոսաւո-
ւոց² ի Բահլ Շահաստան յերկիրն Քուշանաց,
որում ամենայն ազգք արեւելից եւ հիւսիսոյ
Տնաղանդեան ի ծառայութիւն։ Չուեաց խաղաց
գնաց Արշակ արքայն ամենայն զարաւքն հան-
դերմ յարեւելից երթալ ի Բաբելոն³, յառաջին
թագաւորացն⁴ կալուածն, զի անդ հաստա-
սեացէ զթագաւորութիւն Իւր. եկն եւ հասա ի
Բաբելոն։ Իսկ Անտիոքոս իրեւ ետես՝ զի այն-
չափ⁵ զաղմութեամբ եկեալ հասեալ էր ի վե-
րայ նորա Արշակ արքայն Պարթեւաց, այնու-
հետեւ ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւ-
րացն զաղմութիւն եւ⁶ ի գիմի հարկանել վերա-
գին՝ այնմիկ [եւ]⁸ խոյս տ յերեսաց նորա. փա-
խեաւ եւ գնաց յԱսիատաս⁹։ Եւ թագաւորէ ի
վերայ Ասիատասում ամս Ե, եւ ապա մի ըստ միոյն
թագաւորեն Մակեդոնացիքն յԱսիատասն ի ժա-
մանակս ինչ։ Եւ Արշակ արքայ Տնաղանդեոյց
ի ծառայութիւն զԱսիատասեանայ, [որ ըստ Ան-
տիոքայ¹⁰։] եւ զԲաբելոնացիս եւ զՊարսիկս եւ
զՄարս եւ զերկիրն Հայոց մինչեւ ցեւան մեծ
Կապկոս¹¹, եւ ի յեզր ծովուն մեծի արեւմտից, եւ
թագաւորէ Արշակ ի Բաբելոն ամս բազումս։
Եւ եկան յամին հարկւր եւ տաններորդի
չորրորդի Արշակայ արքայի Պարթեւաց, ի չորս-

1 Միհրդ. Յուդ. «ցմռանելն» էջ 8։

2 Համ. «Սարհանգ», էջ 2։

3 Հայ անականագրէս խորագրեն մոցուն ան. անս
4 Հանդ. Ամս. 1912, էջ 538—37։

5 Միհրդ. Յուդ. էջ 9 եւ մեր օր. «Թագաւորութեանն» էջ 8։

6 Այս մասին անս 4 Հանդ. Ամս. 1912, էջ 342։

8 Բուրք օր. Նոյնեւս։

9 Համ. «Գաղաթի» էջ 2։

10 Համ. «Գլերնուն» էջ 2։

11 Մեր օր. էջ 8 այսպէս. Եւ անուանէ զերկինս
յանուն Իւր, եւ լինին նորա երեք որդիք. փառսն Նա է
Եղիսաւոր, որում Աղատն կռչն լեռան։

12 Այս մերին հասում անս (սկիւրդ. «Ի Գամա-
ղկոս») բոլորովին խառնարան է. ընդհանր ընդհանր եւ
կայս Խոսրոսու կայս մին, որուն մէջ խորագրին Լեւոն
վկայական է. «որում Աղատն լեռանն», որում անուան.
Արագածին, Գեղին, թէ Մասիսին։

1 Համ. «Նիսանդ», էջ 2. Գուգը. «Նիսանդ», ու զ-
ղեղ» Նիսանդիք։

2 «Թեոսաւոց», հմտ. «Հանդ. Ամս», 1912, էջ 300։

3 Մեր օր. Բաբելոն, էջ 9։

4 Չայս Մեր օրին մէջ. անդ։

5 Բուրք օր. «անչափ» բն. մը վարը «Իբրեւ ետես
Ին մարիտ», զի այնչափ զաղմութեամբ եկն, եւն։

6 Մեր կողմանէ յայտնաւ։

7 Միհրդ. ի մի կրկնակին մէջ. «Կայսրային», էջ 10։

8 Եւ չարդ, ինչպէս Մեր օր. կը ցուցնէ (էջ 9)։
Ինչպէս նախորդ նախադասութեան «Կայսր»։

9 Միատասան։ Արեւոսի առաւելապատու, թեւեւս
յատուտատ։

10 «Որ ըստ Անտիոքայ, եւ Երրդ։

11 «Կապկոս» վարը Նովկաս, ինչ մին է սկզբնական
հաստատուպէ կարելի չէ եւն։

որդու՞մ ամի թագաւորութեան Դեմտերեայ ի վերայ Ասիաստանի եւ Ասորւոց, մինչ Արշակ արքայ գնաց յարեւելս, զարաժողով լեալ եւ Դեմտերիոս չոգւա կալա զԲաբելոնի։ Իբրեւ ետես Դեմտերիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն եհաս ի վերայ նորա Արշակ, տեղի ետ նմա եւ գնաց մինչեւ ցԱսորւոց, եւ անդ ձախտեցաւ ընդդէմ Արշակայ ի պատերազմ։ Եւ եղև պատերազմ մեծ առ Ասորիք քաղաքաւ։ Հարկանեն եւ սրբաշունջ¹ առնեն զզաւրն Դեմտերեայ եւ ձերբակալ առնեն զԴեմտերիոս, կապէ զնա Արշակ արքայ ոսիք եւ ձեռաք եւ առնու զնայ յարեւելս ի Բաշէ Շահաստան։ Իբրեւ ետես Ասորիքոս եղբայր Դեմտերեայ իթէ ըմբռնեցաւ Դեմտերիոս ի ձեռն Արշակայ արքայի) ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորւոց եւ Ասիաստանի, զարաժողով լինի եւ գնաց ի Բաբելոն զինի տասն ամի։ Ազգ լինի նորին իթէ թագաւորեաց Ասորիքոս եղբայր Դեմտերեայ եւ եկն ի Բաբելոն։ Լուծանէ Արշակ զԴեմտերիոս զինի տասն ամի եւ արձակէ առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեցի ինչ առնել նմա² եւ Դեմտերիոս ոչ գնաց առ եղբայրն իւր ի Բաբելոն³, այլ յԱսիաստան անցանէ։ Ապա խաղայ գնայ Արշակ ի Բաբելոն երեքտասան բիւրովք։ Յամի Հարկաբերորդի քսաներորդի ութերորդի թագաւորութեան իւրոյ իբրեւ նաւա եղև ի Բաբելոն, անկանի ի վերայ նորա Ասորիքոս յանկարծակի ի ձեռն⁴ ժամանակի ի նեղ վայրի։ Եւ ոչ կարեն զաւրել, ապառն զզաւրն, զարկանեն եւ ընկնուն զԱսորիքոս ի խնարհ եւ սպանանան։ Եւ ձերբակալ առնեն զՍելեւկոս որդիին Ասորիքայ, զոր ունէր ասել⁵ արքայ ի դրանն իւրու՞մ թագաւորին⁶։

Յայնմ ժամանակի թագաւորեցոյց Արշակ զորդի իւր զԱրշակ փոքր կոչեցեալ ի վերայ աշխարհին Հայոց ի Մծրին քաղաքի։ Եւ զատուցանէ նմա սահմանս զԱրուստան առ երկրաւն Տաճկաց եւ առ երկրաւն Ասորւոց։ Եւ զԱպուստակայ⁷ առ Կիւղիկեա՞ մինչեւ ցեզք Ծովուն մեծի արեւմտից, եւ ցԻսիւիոյ կողմանէ ի լեւոտն մեծ Կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս

արեւելից. եւ անցանէ առ սահմանս ամուր աշխարհան Մարաց. եւ հասանէ ի լեւոտն Զարասայ, եւ անցանէ առ Կոր-Էրական¹ երկրաւն եւ յուղարկէ զնա ի Մծրանայ² ընդ [յ]արեւմուտս³ զաւրու մեծաւ եւթանասուն հազարաց սպառազինաց. եւ մեծամեծ իշխանաք նախարարաց հազարաց բիւրաւորաց, որում ոչ որ կարէր զոգնել ունել պատերազման։ Մման ընդ առաջ ելաներ Բազարաւն փառաղանս յորդուցն Լ՛րամանեկայ⁴ նախարար մեծ հանգերձ զաւրու։ Մատուցանէ նմա պատարաք ոսիք արծաթ, եւ զարդարէ զնա ի մնդր⁵ եւ ի վալաս. պահան զնա ի թագ Տայրեկն, եւ նստուցանէ զնա ի վերայ ոսիկապա⁶ տկանեկուզ գահոյիցն, եւ տայ նմա զգուստր⁷ իւր ի կնուծիւն։ Չստ արար Արշակ արքայ ապստ Հայաստան երկրին, որ էր իշխան եւ հրամանատար ամենայն թագաւորութեանն հրամանաց գլուխ, եւ Տայր արքայի եւ եղբայր, որում ետ իշխանութիւն աերութեանն արեւելից։ Նա կոտորեաց զՏակայոն, որ զաւարժողով եղն ի վերայ նորա ի Միշագեան։ Եւ այս են իշխանք Պարթեւաց, որք թագաւորեցին զինի Արշակայ հարա իւրեանց ի Բաշէ Շահաստան յերկիրն Գուշանաց։ Որդիք չորք ասին լեալ Արշակայ արքայի Պարթեւաց. զառաջին ասն թագաւորեցոյց Թեառալացւոց աշխարհին. զերկրորդն ի վերայ Կիլիկեոցոց, զերրորդն ի վերայ Պարթեւաց, զչորրորդն ի վերայ Հայաստան⁸ աշխարհին։

[Եւ լինին ամենայն ամբ Արշակայ կենաց իւրոց ձև. ամ. եւ թագաւորեաց ամս յիսուն եւ վեց⁹։ Ձկնի նորա թագաւորէ որդի նորա Արշակ ի վերայ Պարթեւաց ի Բաշէ Շահաստանի յերկիրն Գուշանաց՝ ամս 2.։ Ապա որդի նորա Աշես¹⁰ ամս 18.։ Ապա Արշէն¹¹ ամս 18.։ Ապա Արաշի¹² ամս 10.։ Ապա Պերաշ¹³ ամս 14.։ Ապա Վաղարշակ¹⁴ ամս 20.։ Ապա Արուստան¹⁵ ամս 12.։ Ապա լինին ամենայն ամբ Պարթեւաց տէրութեանն ամբ 247 [2]։¹⁶։

¹ Յոգրք. եւ Մծր օր. էջ 11. Կոր Էրակ, Համ. էջ 3. Կոր Էրակ, (— Կոր Էրակ[իւ]). Սեբեոս ալ. որ Հայաստանի հին սահմանները գծան ասան սորիօրեն Անանուհի հեռանաւ է, ունի Կոր Էրակայն, էջ 37։

² Համ. "Մծրայն", էջ 3։

³ Համ. "ընդ արեւմուտն", անդ։

⁴ Համ. "Լրամանեկայ", անդ։

⁵ Բառիս իմաստը ինքն անհանգիժ է։

⁶ Համ. "ոսիկապա", անդ։

⁷ Համ. "զգուստրի", անդ։

⁸ Համ. ի վերայ Հայաստան երկրին, անդ։

⁹ Մծր օր. եւ լինին ամենայն ամբ Արշակայ Բոթա-

ւոր-միւսն ձև ամ. զինի նորա թագաւորէ եւն. էջ 11։

¹⁰ Մծր օր. էջ 11. եւ Յոգրք. ՄԷՀՅՐ. ԷՀԳ։

¹ Համ. "Մարաշին", էջ 2. երկուքն ալ Հնորաւ օր. ինչպէս "Համայնաբնիւն" եւ "Համայնաբնիւն"։

² Խոսքիս իմաստը միշտ է, բառ մը կը պակտի մընէ։

³ Համ. "առ եղբայրն ի Բաբելոն", էջ 2։

⁴ Մծր օր. եւ "առաջեկն վայ" "ի Բաբելոն" էջ 10։

⁵ Յոգրք. եւ Մծր օր. "ասէ", Համ. "ասէ", էջ 3։

⁶ Իմաստ ալ զայս կը պահանջի։

⁷ Թեբեւս "Թագաւորութեան",

⁸ Եւ Սեբեոս մտքին եղան վեհերը, ամս. Մասիս 1882,

Արդ՝ թագաւորն Արշակ փոքր կոչեցեալ՝ յամի հարիւրերորդի ջառն եւ իններորդի թագաւորութեանն Արշակայ հաւ իւրոյ՝ ի վերայ Հայաստան երկրի՝ ի Մրժուին՝ քաղաքի եղբարք իւրով վաղարարեալ՝ զոր թագաւորեցոյց Հայաստան աշխարհին՝ ամս խԲ. ապա Արշակ՝ ամս ԺԳ. ապա Արտաշէն՝ ամս ԻԵ. ապա Արտաշէն եւ Արշաւիւր՝ ամս ԺԲ. ապա Արշակ որդի Արշաւիւրի՝ ամս ԼԵ. ապա երուանդ որդի Արշակայ՝ ամս ԽԱ. ապա Արտաշէն եղբայր նորին՝ ամս ԾԲ.՝ ապա Տիրան որդի Արտաշէսի՝ ամս ԻԲ. ապա Տիգրան եղբայր նորին՝ ամս ԽԲ. ապա Արշակ որդի Արշակայ՝ ամս ԼԸ. ապա Սանատրուկ քեւորդի Արշակայ՝ ամս Լ. ապա Արտաշէն որդի Սանատրուկի՝ ամս ԽԱ. ապա Արտաշէն ապա եւ ապա Տիգրան, որդիք Արտաշէսի՝ ամս ԻԴ. ապա Վաղարշ որդի Տիգրանայ՝ ամս Ի. ապա քաջն խաւորով որդի Վաղարշու՝ ամս ԽԸ. ապա մեծն Տրդատէն որդի խաւորովու՝ ամս ԾԶ. ապա խաւորով որդի Տրդատայ՝ ամս Թ. Տիրան որդի խաւորովայ՝ ամս ԽԸ.՝ Արշակ որդի Տիրանայ ամս Է. Պապ որդի Արշակայ՝ ամս Է.]

... Քանզի ոչ եւս սորա (Մամիկոնեանք) որդիք ազգածնին՝ Արամանեկայ, այլ եւս եկեալ ի շինեաստանէ յամս Արտեւանայ արքայի Պարթեւաց եւ մեծն խաւորովու արքայի Հայոց. որ պէս լուսյ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր հրեշտակութեամբ ի շինեաց թագաւորէն առ արքայն խաւորով, յոր իմ հայրեալ ի դրանս արքունի իթէ՝ «Ազգ մի մեծ ի Հայաստան երկրի կայ՝ զորմէ ասնն իթէ ի ձերմէ աշխարհէն՝ զնացեալ են», եւ նա ասաց ինչ. «Ասնն, ասէ, գուսանք եւ ի մարում աշխարհին յերգս իւրեանց, զՄամիկն եւ զԿոստն արս երկուս լեալ քաջս եւ զլեւաւոր եղբայր հարազատս, որդիք Կառնամայ նախարարին՝ որ էր երկրորդ ի թագաւորութեանն շինաստանի։ Որոյ յետ մահուանն՝ առնաւ այսորիկ, առ զկին սորին թագաւորն նոցին ի կնութիւն։ Եւ եղեւ ի նմանէ որդի՝ որ զկնի մահուան հաւր իւրոյ յոյրորեալ նստաւ յաթոն հայրենի թագաւորութեանն։ Եւ նորա երկու եղբայր նորա ի մարտ, եւ ոչ ի հաւրէ, ապստամբեալ ի բաց կացին ի նմանէ. եւ միաբանեալ ընդ ինքեանս՝ զմամս մի ի նախարարացն եւ ի զուրաքցն՝ առննն ուխտ միաբանութեան։ Որոց խորհեալ խորհուրդ չարութեան սպանա-

նել զեղբայրն ի իրանց՝ զԹագաւորն՝ աշխարհին շինեալուր, եւ առնուլ զԹագաւորութիւն նորա։ Եւ զաւարածորով ինեկն Մամիկն եւ Կոստն ի վերայ նորա ի միում տեղով աշխարհին իւրեանց, եւ բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս։ Ազդ ինի՝ շինեալուրի՝, գուժարն եւ նա զվաւրս իւրոյ կողմանն՝ եւ գնայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ։ Եւ յարմարին ի վերայ միմեանց՝ հարկանեն սրով սուսերի, եւ սպանն զզաւր ապստամբական։ Փոխտական լեալ Մամիկն եւ Կոստն գնան առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր ի Բահլ Հասաստանի՝ յերկրին քուշանաց։ Եւ էր խաղաղութիւն ի մէջ երկրոցանց՝ թագաւորութեանցն այնոցիկ։

Եայնժամ մեծաւ աղերսիւ ինդրեալ զնոսա շինեալուրի՝ յարքայէն Պարթեւաց. «Դի բարձեք ի միջոյ, ապա թե ոչ՝ լուծցի՛ ուխտ խաղաղութեանն՝ որ ի միջի մարում, իսկ նորա ինայեալ յարսն, ոչ եւ զնոսա ի ձեռն նորա, այլ գրէ առ նա սիրով. «Անդրէն՝ ուխտ խաղաղութեան մերոյ ասէ, հաստատուն կացցէ ի միջի մարում» զի երդուեալ եմ առ նոսա, զի նորա մի՛ մեռցին, այլ ետու ասնել զնոսա ի մուստ արեւու եւ յեզր երկրի՝ ի տեղին յայն ուր՝ արեգակն ի մայրն մտանէ։ Եայնժամ հրամայէ արքայն Պարթեւաց զաւրաց իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝ կնաւ եւ որդւովն իւրեանց եւ ամենայն աղեկուն իւրեանց յերկրին Հայոց առ ազգական իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, ուր եւ սեւեւեալ բազմացան յոյժ, եւ եղնն յազգ մեծ ի Մամիկոնայ եւ ի Կոստեայ, յայնմանէ այն է սպարապետ։

Հ. Ս. ՄԱՐԻՍՅԱՆ

¹ Համ. «Դի թագաւորի», անգ.

² ՄԲԲ օր. «Ճեմարարի», էջ 14, Համ. «Ճեմարարի», լուսանցքին վրայ. «Ճեմարարի».

³ ՄԲԲ օր. Ցպրք. «Երկրոց», էջ 30.

⁴ ՄԲԲ օր. «Խաղաղութեան», էջ 14.

⁵ ՄԲԲ օր. Գրէ առ նա սիրով անդրէն՝ եւս, էջ 14.

⁶ ՄԲԲ օր. Պ. էջ 14, Ցպրք. «Երկ»,

¹ Համ. «Դի ՄԲԲ», էջ 3.

² ՄԲԲ օր. ամս ԸԲ. էջ 11.

³ Համ. «Սանատրուկ», անգ.

⁴ ՄԲԲ օր. Ը. էջ 12.

⁵ Ազգածնին, ՄԲԲ օր. «Ազգածնին», էջ 13.

⁶ ՄԲԲ օր. «Այնարարի», էջ 13.

⁷ ՄԲԲ օր. Ցպրք. եւ. մ. օր. էջ 13.

⁸ Համ. «Ընդ միմեանս», էջ 4.

